

मनाची जडणघडण

श्रीमद् नामचैतन्य भानुदास

दि. ०८-०९-२००९

दैनिक सकाळ, मुंबई यांच्या सौजन्याने

ज्या संवेदनशील मनाविषयी आपण विचार करणार आहोत ते बहिर्मन आणि देह यांचं अतुट नातं आहे. देहाला होणाऱ्या जाणिवा आणि संवेदना मेंदूमार्फत संवेदनशील मनालाच होतात. देहाला दुखापत झाली आणि दुखू लागलं, की मनाला दुःख होतं. देह सुखावला किंवा दैहिक सुख मिळालं, की मनाचं समाधान होतं. बाह्य गोष्टींच्या जाणिवांचा विचार करायचा झाला, तर पंचज्ञानेंद्रियांकडून होणाऱ्या जाणिवा किंवा मिळणारं ज्ञान हे मनालाच होतं. यातूनच मनात ज्ञानप्राप्तीची इच्छा उत्पन्न होते. अगदी बाल्यावस्थेतच पंचज्ञानेंद्रियांमार्फत प्रत्येक वस्तुचं ज्ञान प्राप्त करण्याची उत्सुकता आणि इच्छा बालकाच्या मनात उत्पन्न होते. ज्ञान प्राप्त झालं की त्याचं समाधान होतं. कौमार्यावस्थेत अशा ज्ञानाबरोबरच वाचनातून, वडीलधाऱ्यांच्या मार्गदर्शनातून, इतरेजनांच्या संभाषणातून आणि अनुभवातून मनाला ज्ञान होतं. तारुण्यात मिळालेल्या ज्ञानावर तार्किकदृष्ट्या साधक-बाधक विचार करून, शक्य असेल तर अनुभवून ते ज्ञान पक्कं केलं जातं. माणूस आपल्या आवडीच्या गोष्टीत मनाने गढला, की दैहिक तहान-भूकही विसरतो. अगदी वैज्ञानिकांचाच विचार करूया ना. एखादा वैज्ञानिक ज्यावेळी आपल्या विषयात एखादा निष्कर्ष काढण्याचा मनोमन निश्चय करतो त्यावेळी काही तार्किक आराखडे बांधतो. त्या आधारे संशोधन करून सिद्धांत मांडतो आणि ते सप्रयोग सिद्ध करतो. या प्रक्रियेत त्याचं मन एवढं एकाग्र होतं, की तो देहभानही विसरतो. अपेक्षित सत्य शोधण्याची अतितीव्र इच्छा त्याच्या मनात उत्पन्न होते. त्याला सत्य शोधल्याचं समाधान हवं असतं. त्याने मांडलेला सिद्धांत सिद्ध होताच तो वैज्ञानिक आनंदाने बेभान होतो. साराच खेळ मनाचा. मग यात मेंदूचा संबंध आला कुठे? असा प्रश्न पडेल. पण या संपूर्ण प्रयोगात मेंदूची फार महत्त्वाची भूमिका आहे. जे तर्क केले जातात किंवा जी तार्किक गृहितकं मांडली जातात, ती मेंदूतील आधीच्या ज्ञानाच्या नोंदींवर आधारित. ज्या कल्पना केल्या जातात, त्या मेंदूतील अनेक केंद्रांतील नोंदींच्या मदतीने. निर्णयात्मक सिद्धांत मांडले जातात, ते मेंदूतील कल्पना आणि निर्मिती केंद्रात. साऱ्या शारीरिक कृती केल्या जातात, त्याही मेंदूच्या माध्यमातूनच. या साऱ्या प्रक्रियांतून असं जाणवतं, की मेंदू हे केवळ सजीव उपकरण आहे. त्याला कोणत्याही भावनिक जाणिवा नाहीत. मनाला मात्र त्याच्या संवेदनशीलतेमुळे विचार-कल्पना, इच्छा-आकांक्षा, भाव-भावना, सुख-दुःख यांच्या जाणिवा असतात. या सदरात यापुढे आपण मनाच्या संवेदनशीलतेचे परिणाम पाहूया.